

УДК 82.09(475)

О. М. Сухомлинов,

кандидат філологічних наук, доцент

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ІМАГОЛОГІЧНІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ МІСТА У ТВОРАХ Р. ВЕРНИКА

У статті розглянуто імагологічні презентації міст у вибраних творах маловідомого польського письменника з Волині Ромуальда Верника. Особливу увагу приділено багатокультурності регіону та полоноцентричності автора творів. Виявлено, що домінантою творчості письменника є не стільки сам факт передачі міських реалій, а їхня роль у формуванні психології ліричного героя, його світоглядних переоцінок.

Ім'я Ромуальда Верника й досі залишається майже невідомим широкому колу читачів, а його творчий доробок автора, який майже цілком присвячений тематиці польсько-українського пограниччя, на жаль, ще не став предметом наукових досліджень. Тому нам доводиться інтерпретувати оповідання письменника з Волині, спираючись на історичні факти та їхні суперечливі трактовки українських і польських дослідників.

У творах Р. Верника атмосфера "свійськості" особливо помітна в етнокультурній моделі твору-спогадів "У Здолбунові розквітли нігтики" (1986), який насичений ностальгічними образами часів молодості та реалістичними описами [1: 1-4]. У воєнних повістях автора, так само як у Л. Бучковського, домінантою є сільський простір волинського кресо-пограниччя, проте сюжет розгортається у багатьох містах і місцевостях польсько-українського пограниччя, а також за його кордонами, переважно в радянській Україні та Росії. Проте, безперечно, центром мікрокосмосу є рідний письменнику Здолбунів. Варто зазначити, що тема міста в літературі ХХ століття є однією із найголовніших. Важливим є не стільки сам факт передачі міських реалій, скільки їхня роль у формуванні психології ліричного героя, його світоглядних переоцінок [2: 265].

Особливістю художньої моделі рідного для Р. Верника багатокультурного міста – місця, що має особливий аксіонормативний уклад системи [3: 176], є рустикальна перспектива його зображення, що яскраво ілюструє специфіку авторського світосприйняття [4: 131]. Часопростір волинського міста стає предметом авторських роздумів у "кресових" оповіданнях, серед яких "У Здолбунові розквітли нігтики" (1986) та "Не повернуться лелеки на Граничну" (1998). Варто звернути увагу, що символічна назва вулиці Гранична є не стільки межею поміж польським Здолбуновим і українською Здобницею, скільки перехідним порубіжжям, що поєднує та сприяє контактам між містом і селом, а точніше – між двома народами. Автор зображує дивовижний і органічний симбіоз двох світів: урбаністичного та рустикального.

Автор розпочинає оповідання "У Здолбунові розквітли нігтики" коротким екскурсом до історичних джерел малої вітчизни. Невеличке містечко переходило у власність від одного польського магната до іншого, ніколи не відігравало значущої ролі в тамтешній історії. Здолбунів став містом лише у 1903 р. після з'єднання старого села з новим залізничним поселенням. Коли було створено вільну Польщу, йому було надано статус центру повіту. "Той факт, що він став адміністративним центром повіту зумовило швидкий розквіт у період незалежної Польщі" [5: 14], – пише Р. Верник. Проте, автор згадує, що навіть після цього у свідомості місцевого населення поділ між селом і містечком залізничною колією зберігся у достатньо стійких уявленнях. Кожна з частин одного поселення жила власним життям: "Частина, в якій знаходилося село, з часом розрослася, поселення за колією залишилося майже таким же самим. На теренах колишнього села з'явилися різноманітні архітектурні міські будівлі" [5: 14].

Здолбунів дитинства й молодості Р. Верника – це, передусім, віадук над колією, який після його спорудження став неабияким місцем розваг підлітків, церква з п'ятьма "зеленими цибульками куполів, з яких на православний Великдень протягом трьох днів лунали дзвони" [5: 17], "новий цегляний костел" [5: 17], який, на відміну від старого, розібраного у тридцять років, не викликав особливого захоплення, "район єврейських жебраків і єврейська школа" [5: 21], синагога й палац Любомирських, м'ясний магазин чеха й поблизьке чеське поселення Квасилів, кінотеатр і "Польський дім". Тут варто згадати, що на пограниччі міжвоєнного двадцятиріччя "Польські доми" будувались, як "фортеці" чи "обереги" культури тутешніх поляків, що було своєрідною відповіддю та протигаю зростаючій українській національній свідомості. Тут відбувалися бали й гуляння, у національні свята – урочистості, виступи аматорських колективів, а також заїжджих театрів. "Побував тут навіть геніальний Остерва і я, – писав Р. Верник, – бачив його двічі. Раз у "Перепелиці" Жиромського, вдруге в "Скупому" Мольєра" [5: 23]. Цікаво, що у "Польському домі" у Здолбунові виступали трупи російських еміграційних, а також українських театрів [5: 23].

Неабиякою подією було відкриття двох автобусних маршрутів між Здолбуновим та ближніми Рівним і Острогом. Місто поступово починало розвивати свою інфраструктуру й поволі відкриватись світу. Також сюди доходила "широка радянська колія", що поєднувала "тутешній" кресово-пограничний світ з цілковито чужою й незрозумілою цивілізацією. Згадуючи про цей факт, Р. Верник звертається до теми сталінських

репресій і голодомору, пишучи, що "в період страшного голоду на Україні, під час якого зникло кілька мільйонів людей, кордони Польщі перетинало багато втікачів, які розповідали жахливі речі" [5: 28].

Згадування про елементи міського простору Зболбунова викликають у автора низку дигресивних спогадів-роздумів щодо історичного минулого рідної Волині. У повісті на цих місцях автор сконцентровує особливу увагу, виділяючи їх курсивом. Серед околиць Здолбунова, письменник виокремлює урбаністичні простори славетних Острога та Рівного, ретроспективно порівнюючи їхній колишній вигляд із сучасним станом. Окремі розповіді присвячені чеському Красилову та сусіднім селам Старомильськ і Номомильськ, славетному минулому Тайкурів. Усе це свідчить про глибокі історичні й географічні знання та ментальну закоріненість Р. Верника у минувшині рідного краю. Однак, чи не найважливішою складовою здолбунівського часопростору є його мешканці, образи яких відтворила пам'ять митця [6: 113].

Авторські спогади й описи виходять далеко за межі рідного міста, яке ідеально гармонує й поєднується з природним ландшафтом і простором сусідніх сіл: "Це Устя, вузька річка, що плине серед лугів до ставків, де розводились коропи, і озера біля млину, неподалік Крейдової гори, з якої видобували крейду для цементівці. За нею, на пагорбах, розкинулись два села: Новомильськ і Старомильськ. <...> Усі роки я провів на цій річці" [5: 12]. Коли родина Верників переїхала з дому на вулиці Костельній, що у центрі Здолбунова, на Граничну, молодий Ромуальд опинився в цілковито сільській атмосфері, на, у прямому сенсі, пограниччі села і міста, де були "побілені хати з солом'яними стріхами, <...> рілля навколо неї була чорна, родюча і гарантувала непогані врожаї. Халупи господарств оточували фруктові сади, а понад дорогами й парканами росли дерева вишень" [7: 6], – згадував письменник.

Хоч у творі "Не повернуться лелеки на Граничну" сюжетна лінія й розгортається у Здолбунові, але чільне місце посідають описи сільського життя, буденщина якого визначає ритм цілого міста і часто, завдяки описуванню сільськогосподарським роботам, читач дізнається про перебіг художнього часу: "А десь перед Великоднем почали зеленіти озимі, луги за колією, островки трави на ділянках біля парканів. На деревах птахи зацвірінькали. <...> Ще день, може кілька і землероби почнуть на поля виїжджати, щоб орати й боронити. <...> Нарешті зима відступила на стільки, що селяни почали виїжджати на поля з плугами" [7: 34]. Основна частина цього оповідання описує події часів радянської та німецької окупації, саме тому рустикальні описи зменшуються, на перший план висувається безлике місто, яке виконує функцію декорацій, на тлі яких розгортаються жахливі події окупації й розповідається про долі героїв і звичайних мешканців Здолбунова. Більш яскраво Р. Верник описує окуповане Червоною Армією Рівне і в'язницю, яка стає місцем кривавого злочину радянського режиму, що масово знищував мирне населення.

Про селянську ментальну прив'язаність населення Здолбунова до землі свідчать суспільні настрої та очікування. Після вересня 1939 р. однією із головних проблем волинян стає саме питання власності на землю та небезпека від її націоналізації з метою створення новою владою колгоспів. Земля стає мірилом цінностей і засобом порівняння радянських і німецьких загарбників. Серед розмов осіб старшого покоління напередодні червня 1941 р. можемо знайти діалог, який доводить слушність такого твердження:

"У Німеччині вся наша надія. Напевно нова війна буде.

- Така ж сама сволота, не сподівайтесь даремно.
- Сволота чи не сволота, але землю не забирають" [7: 83].

Такий самий поділ на мирний і воєнний час характеризує твір "Зачароване дерево". Окрім суто селянського простору, де розгортається українсько-польський озброєний конфлікт, у повісті значна частина подій відбувається в окупованому радянськими військами Львові, куди з-за безпеки з волинського села Янова переїхали до вуйка одні з головних дійових осіб – Казік і Марюся. Повсякденне життя міста розгортається на тлі радянських репресій, депортацій і загального занепаду: "З харчами було все складніше і щоразу треба було все більше за нього платити. Дратували його (Казіка – О. С.) ці виходи у місто, бо мусив дивитися, що з містом відбувалось. Щоразу брудніше ставало, все більш занедбане. Магазини порожніми полицями світили й люди на вулицях посіріли. Навіть ті, що мали у що – боялись порядно вдягнутись. Стихли розмови, пануючий колись на вулицях гамір теж стих. Люди здавались заляканими і просто так розмов не розпочинали. <...> Цього арештували, того депортували, ті за Буг утекли, або ж до Угорщини" [8: 227]. Проте, львів'яни усвідомлювали, що можливий прихід німців не принесе звільнення, тільки спотворить обличчя давнього міста. Автор писав: "якби навіть дійшло до війни між росіянами й німцями, то ця війна пройде по Львову і від гарного міста може каменя на каменю не залишитись. Росіян знали, а про німців погані чутки доходили з-за Бугу" [8: 48].

Навіть у буремні часи Львів не втрачав своєї краси і чарівності. Казік, що змушений був виходити з будинку вуйка у пошуках харчів, попри своє несприйняття реальної дійсності, захоплено милувався старовинними пам'ятками архітектури міста: "Уже це місто встигло очарувати. Рівне з ним навіть не можна порівнювати. Це було єдине місто, яке знав, допоки не приїхав до Львова. Величезним і розлогим йому цей Львів видався. <...> Казік зупинився на вулиці та зачаровано дивився. На барокові та ренесансні купола костелів і вежі дзвіниць, на вкриті снігом стрілчасті дахи стародавніх споруд, на піднесений над містом Високий Замок зі встановленим на нім конусом Кургану Люблінської Унії"

[8: 231]. Місто показане очима молодої людини, сповненої надій і очікувань, у якій незабаром має народитись дитина. У такому віці людина завжди живе вірою у краще майбутнє, проте, ці мрії будуть перекреслені дещо пізніше, у рідному Янові.

Весна 1941 р. була надзвичайно теплою, квітуча природа тай само місто Лева давали надію людям на повернення нормального життя, натомість, як пише Р. Верник, "це була лишень ілюзія. Серед натовпу перехожих пропихались сотні військових у чужих мундирах. Незважаючи на теплі вечори, вулиці пустіли з настанням сутінок і міцно замикались тисячі вікон і дверей. Ніхто не хотів наражатись на зустріч із п'яним солдатом і на неприємності" [8: 239-240]. Як бачимо, автор майстерно зображує внутрішній стан охоплених страхом львів'ян, і водночас створює узагальнену панораму міста.

Червень 1941 р. перетворює львівські в'язниці, так само, як й у попередньому творі рівненські, на стоси трупів – жертв НКВД. Новий мотив, що з'являється у "Зачарованому дереві", – це масові вбивства українськими націоналістами єврейського населення. Представлені сцени знищення людей є заповіддю пізнішої страшною кривавою трагедією у Янові. Такий спосіб зображення українських націоналістів є концептуально виваженою стратегією автора. Наведемо кілька цитат із тексту повісті: "У місті гарцював якийсь український відділ, що перебував на службі у німців, жовнів якого пізніше люди почали звати "пташниками", через намальовані на їхніх машинах знаки. Їх вітали місцеві українці, що вигукували: "Слава Україні" та "Хай живе Степан Бандера". На стінах з'явилися написані чорнилами плакати з гаслом: "Народі! Знай! Москва, Польща, Мадяри, Жиди – це твої вороги! Нищ їх" <...>. Те, що спіткало поляків (у Львові – О. С.) було тільки тінню того, що спіткало євреїв. Їх мордували тисячами. Сотнями убивали в домах, де жили. "Пташники" організували полювання на них, допомагали їм у тому селяни, яких тлуми стягували до міста з поблизу сіл. Євреїв гнали тисячами на прибирання убитих у в'язницях НКВД трупів, але жоден із них по закінченню визначених їм робіт до дому не повертався" [8: 248-249].

Нагадаймо, що радянський загарбницький режим, з його депортаціями, Р. Верник знав з автопсії, а про німецьку окупацію та волинську різню між українцями та поляками – з розповідей очевидців, мемуарів та інших історичних документів. Аналізуючи тексти творів, можна припустити, що українсько-польський озброєний конфлікт став серйозною психологічною травмою для митця. До того ж у повоєнні роки Р. Верник обертався в колі поляків-емігрантів, у тому числі з Волині, у яких історична пам'ять скривджених вигнанців була позначена травмою міжетнічного непорозуміння, а звідси – конфліктогенним сприйняттям минушини.

У "Зачарованому дереві", як і в "Не повернуться лелеки на Граничну" фрагментарно з'являється художнє зображення міста Рівного мирних часів. У свідомості селян провінційне Рівне було своєрідною метрополією, де робилися великі інтереси, обертався казковий капітал, формувалася мода й смаки, життя було безтурботним і феєричним. Сюди приїзять за покупками і тут дізнаються про події у світі. Для селян з Янова місто є своєрідним "вікном на світ". Невипадково донька єврейського гендлера Цвікера Рифка втікає до Рівного, а пізніше переїздить до Львова. Саме про життя у місті мріє її брат Іцек, який "мріяв про інший світ. Велике місто його вабило. Рівне. Власне тому іноді заздрив Рифці. Він великі інтереси хотів робити. Гроші розбазарювати не як євреї. Кожного дня оселедця їсти та бульйон з курки. Засідати у кав'ярні Грінбаума, де усі адвокати Рівного й околиць на чай з конфітюрами заходили й про поважні справи радились, і де бували дружини та доньки адвокатів у сукнях із найкращого коленкору. <...> Уявляв собі, як в елегантному костюмі від Сискіна, у якого й графи вбирались, заходить до кав'ярні Грінбаума. <...> Мати шезлонг було мрією Іцека, який завжди асоціювався з багатством і елегантністю, був символом іншого світу й фінансового успіху" [8: 153-154].

Можна також припустити, що розгортання сюжету у двох художніх просторах – у сільській місцевості та урбаністичному просторі – є своєрідним художнім прийомом письменника. Відомо, що місто як мозаїка різних соціальних груп функціонує на цілком інших засадах, ніж село, незважаючи на виразну безособовість і певну однотипність, тут, наче під лінзою, концентруються усі соціальні явища, інтенсифікуються та поглиблюються суспільні та соціальні процеси. Тому, думаємо, не випадково письменник обирає саме Львів для зображення наслідків радянської та німецької окупації, а також діяльності українських націоналістичних формувань. Це дало змогу автору показати масштабність і глибину історичних процесів. З іншого боку, письменник впроваджує нових героїв, які так чи інакше пов'язані з Яновим, переносить у міське середовище, показуючи їх з іншого боку, в іншій ситуації, в інших умовах, й, нарешті, створює нову проблемну ситуацію. Таким чином, з'являються виразний динамізм сюжету, панорамність сприйняття пограничного простору, посилення старих сенсів і поява нових значень.

Завершуючи аналіз "волинських" творів Р. Верника, можемо констатувати, що у його текстах створено образи трьох міст польсько-українського пограниччя: Здолбунова, де народився письменник, волинського Рівного і галицького Львова. Перше з них характеризується двома перспективами опису міста: мирна – рустикальна ("У Здолбунові розквітлі нігтики"), а також воєнна редукована і хаотична ("Не повернуться лелеки на Граничну"). Авторська перцепція Рівного, показаного дещо фрагментарно, також позначена бінарною дихотомією мирний – воєнний час, місто стає знаковим місцем, семантично пов'язаним із радянською жорстокістю та підступністю. Образ захопленого Львова використовується

автором з метою розширення просторових рамок повісті "Зачароване дерево" та створення воєнного часопростору міста як засобу об'єктивізації художньої дійсності. З'являється додатковий контекст для сприйняття головного мотиву твору – українсько-польського конфлікту на селі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Łobodowski J. Przedmowa do : R. Wernik, Jutro. Wczoraj. Przegrane / J. Łobodowski. – Londyn, 1988. – S. 1–4.
2. Кочегарова С. Урбанізм у творчості Казімежа Вежинського : між реальністю і сном / С. Кочегарова // Київські полоністичні студії. – К. : "Київський Університет", 2009. – Т. XV. – С. 264–274.
3. Znaniecki F. Nauka o kulturze. Narodziny i rozwój / F. Znaniecki. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 563 s.
4. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 129–132.
5. Wernik R. W Zdobunowie zakwitły kaczęce / R. Wernik. – Biały Dunajec – Ostróg : "Wołanie z Wołynia", 2001. – 111 s.
6. Артюх В. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій / В. Артюх // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій : виклики, реформи, досягнення : [у 2 ч.]. – Ч. 2. – Суми, 2007. – С. 110–119.
7. Wernik R. Nie wróć bociany na Graniczną. Opowieść kresowa / R. Wernik. – Sussex : Caldrea House Ltd, 1998. – 240 s.
8. Wernik R. Czarcie drzewo : opowieść kresowa / Romuald Wernik. – Wrocław : Atla 2, 2002. – 294 s.
9. Сухомлинов О. Пограничне сприйняття малої вітчизни в творчості Ромуальда Верника / О. Сухомлинов // Київські полоністичні студії. – Т. XVIII. – Київ, 2011. – С. 310–313.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Łobodowski J. Przedmowa do : R. Wernik, Jutro. Wczoraj. Przegrane / J. Łobodowski. – Londyn 1988. – S. 1–4.
2. Kochegarova S. Urbanism u tvorchosti Kazimezha Vezhyn'skogo : mizh real'nist'iu i snom [Urbanism in the Kazimezh Vezhyn'ski's Creative Work : between the Reality and Dream] / S. Kochegarova // Kyivs'ki polonistychni studii [Kyiv Polonistic Studios]. – K. : "Kyivs'kyi Universytet", 2009. – T. XV. – S. 264–274.
3. Znaniecki F. Nauka o kulturze. Narodziny i rozwój / F. Znaniecki. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971. – 563 s.
4. Lotman Yu. M. Semiotika kul'tury i poniatie teksta [Culture Semiotics and the Notion of the Text] / Yu. M. Lotman // Izbrannye stat'i [Selected Articles]. – Talinn, 1992. – T. 1. – S. 129–132.
5. Wernik R. W Zdobunowie zakwitły kaczęce / R. Wernik. – Biały Dunajec – Ostróg : "Wołanie z Wołynia", 2001. – 111 s.
6. Artiukh V. Zmist poniattia istorychna pam'iat' na tli ukrains'kykh realii [The Contents of the Notion Historical Memory on the Background of Historical Realia] / V. Artiukh // Menedzhment za umov transformatsiinykh innovatsii : vyklyky, reformy, dosiagnennia [Management in the Terms of the Transformational Innovations : Challenges, Reforms, Achievements] : [u 2 ch.]. – CH. 2. – Sumy, 2007. – S. 110–119.
7. Wernik R. Nie wróć bociany na Graniczną. Opowieść kresowa / R. Wernik. – Sussex : Caldrea House Ltd, 1998. – 240 s.
8. Wernik R. Czarcie drzewo : opowieść kresowa / Romuald Wernik. – Wrocław : Atla 2, 2002. – 294 s.
9. Sukhomlinov O. Pogranichne spryiniattia maloi vitchyzny v tvorchosti Romual'da Vernyka [Conterminous Perception of the Small Motherland in the Creative Work by Romuald Wernyk] / O. Sukhomlinov // Kyivs'ki polonistychni studii [Kyiv Polonistic Studios]. – T. XVIII. – Kyiv, 2011. – S. 310–313.

Матеріал надійшов до редакції 18.03. 2013 р.

Сухомлинов О. М. Имагологические презентации города в произведениях Р. Верника.

В статье рассматриваются имагологические презентации городов в избранных произведениях малоизвестного польского писателя Ромуальда Верника. Особое внимание уделяется многокультурности региона и полоцентричности мировосприятия автора произведений. Выявлено, что доминантой творчества писателя является не столько сам факт передачи городских реалий, сколько их роль в формировании психологии лирического героя, его мировоззренческих переоценок.

Sukhomlinov O. M. Imagological City Presentations in the R. Wernik's Writing.

The article analyzes imagological images of cities in the selected works of the little-known Polish writer Romuald Wernik. The particular attention is drawn on the multi-ethnic region and the specifics of the author's Polish perception of writing. It is clarified that the dominant feature of the author's writing is not only the fact of the description of the city's events, but their role in the lyrical character's psychology formation, his world view estimations.